

SAN ROSENDO E CAAVEIRO, ENTRE O MITO E A REALIDADE

José Ramón Hernández Figueiredo
Instituto Teolóxico Compostelán

INTRODUCCIÓN

Os estereotipos negativos, tanto antes coma agora, estreitan a capacidade de comprensión de determinados fenómenos ou momentos históricos. Tal sucede en moita da historiografía sobre a Idade Media en xeral, e do século X en particular. Chamouse aquela época “idade de ferro do pontificado” e, dalgún xeito, da Igrexa. Algúns autores pensan que a sociedade dependía totalmente dunha Igrexa feudal, que perdera o seu fervor inicial e o pensamento da época patrística, e non había nada especial que salientar no campo da cultura, daquel tempo, en calquera das súas manifestacións.

Este xuízo, coas súas matizacións, a nivel xeral pode ser discutíbel. Non obstante, no noroeste hispánico, na antiga Gallaecia romana non é admisíbel. No século X dáse un auténtico renacemento espiritual, cultural, político e económico de Galicia e atopámonos cunha serie de figuras que brillan con gran luz en toda a Igrexa: San Froilán en Lugo; Santo Atilano en Zamora e, como faro indiscutíbel, San Rosendo¹.

Paga a pena aproximarse un pouco máis a esta época medieval, á que debemos máis do que nos é dado sospeitar, e que certamente chegou a conformar o ser da cultura galega até os nosos días. A sociedade galega ofrece unha imaxe de solidez e crecemento no século X². Evidénciase en primeiro termo nas actitudes da realeza leonesa que busca conxeniar e prevalecer no rexurdido solar galaico: Ordoño II (914-924), quen casa coa galega Elvira, filla do conde Gatón, repoboador de Astorga, esfórzase en consolidar con expedicións militares a Galicia bracarense, favorece o crecemento da cidade de Compostela e fomenta a repoboación monástica mozárabe sobre todo en Samos.

1. GARCÍA ORO, J. - REGAL LEDO, M. - LÓPEZ RIVAS, A., *Historia da Igrexa galega*, Vigo 1994, pp. 31-48.

2. PORTELA, E. - PALLARES, M^o. C., “Edad Media: La Iglesia de la historia”, en *Las religiones en la historia de Galicia*, ed. M. V. García Quintela, SANTIAGO DE COMPOSTELA 1996, pp. 91-131.

Ramiro II (931-951), antigo conde de Portugal, realiza o seu xogo político sobre a base dos seus condes galegos, sobre todo Gutierre Osorio e Sisnando Menéndez, familiares de San Rosendo, e consegue coa súa axuda someter a inqueda fidalguía indíxena que se opón aos seus designios; e os reis Ordoño III (951-955) e Ordoño IV (958-960) enchen o decenio máis conflictivo da vida galega, mobilizando os seus nobres aliados Pelayo González, Rodrigo Gutiérrez, Osorio Gutiérrez, Froila e Sedegias Gundesindez, e en particular, os parentes directos de San Rosendo, os esposos Mummadonna Díaz e Hermenegildo González cos seus fillos Gonzalo, Diego Menéndez, Jimeno Díaz e Adosinda Gutiérrez, irmá de San Rosendo, fronte a unha fidalguía rexional que pon e quita soberanos co peso da súa soa presenza; Ramiro III (961-985) que ao intentar unha viraxe política co apoio da nobreza leonesa vese enfrontado ao galego Gonzalo Menéndez e remata suplantado por Bermudo II (981-999), o candidato de Gonzalo, proclamado rei en Compostela, o 5 de outubro de 982, que devolve á actividade real o selo galego en todas as súas manifestacións.

A Galicia do século X é eminentemente señorial en todas as súas zonas. Na zona asturicense proseguen o seu labor colonizador os herdeiros do conde Gatón, emparentados agora coa realeza e cos Menéndez, ascendentes inmediatos de San Rosendo³. Á súa sombra crecen por todos os cantos de Galicia as igrexas e mosteiros, en particular as alistadas na nova sé de Compostela. Na zona lucense prevalecen os Fernández, fautores máis destacados da repoboación lucense do bispo Odoario, baixo as ordes de Ordoño II, promotores dunha constelación de mosteiros que ten o seu centro en Ferreira de Pallares. A familia de San Rosendo, os Menéndez, agora enlazados cos Bitote, de Deza, prevalecen na zona portucalense e convértense nesta área nos grandes organizadores do espazo e das institucións eclesiásticas. A eles e aos seus auxiliares, como o conde de Porto, Vímara Pérez, débese o pulo do Condado Portucalense polo que se refire ao asentamento territorial da alta nobreza cortesá e ao permanente desafío político cara á Coroa leonesa. Cara a 942, cando San Rosendo inaugura o seu mosteiro de Celanova rodeado de 32 destes magnates galegos, a aristocracia do norte e do sur do Miño opera como un estado maior capaz de manobra política en todo o ámbito peninsular, incluídos os reinos árabes. quen pode dudar neste momento da autoridade e prestixio aglutinador de San Rosendo? É pai e artífice dunha nova forma de concibir o ser e o hábitat galego tanto no aspecto político coma económico e, por suposto, relixioso.

Dende unha perspectiva, practicamente monástica, a Igrexa de Galicia dá estabilidade e orde a este tenso tecido da axitada vida galega do século X. Ten moi clara a conciencia da súa tradición romano-visigoda que impón a permanencia da metrópole braccarense, mesmo cando os seus titulares se teñen que refuxiar en Lugo. As fuxidas de bispos,

3. Cfr. SÁEZ SÁNCHEZ, E., "Los ascendientes de San Rosendo. Notas para el estudio de la monarquía astur-leonesa durante los siglos, IX e X", en *Hispania* VIII (1948), pp. 1-136.

monxes e presbíteros aos refuxios da Galicia lucense son só parénteses forzosas, en espera de que a vida eclesiástica volva ás súas canles de sempre. O proceso de consolidación demóstrase agora na creación dos distritos territoriais maiores, equivalentes aos futuros arciprestados, que aínda levan o nome antigo de parroquias⁴. Nestes espazos eclesiásticos configúrase a pertenza das xentes que teñen por punto de referencia unha igrexa con pía bautismal e que pola súa sucesiva admisión ao bautismo e á eucaristía son chamados fillos da Igrexa. Dentro do seu radio están os campesiños, cada vez máis vinculados ao señorío: pequenos grupos de inxenuos ou de condición libre, labradores propietarios, multitude de servos ou libertos en semiliberdade que o reciben todo polo prezo do seu traballo⁵.

Na vida monacal domina o panorama a figura de San Rosendo de Celanova. Bispo de Mondoñedo e organizador da vida relixiosa no seu espazo, comprende que se mantén equidistante das formas antigas, claramente caducadas, como a dos abades-bispos da antiga Dumio, que el non quere restaurar en terras mindonienses como das novas e non arraigadas no espazo galaico, como a regra beneditina que coñece e cita tanto cando se trata de organizar o mosteiro de Lourenzá (969) como ao emprender a súa grande empresa monástica en Celanova, dende 942 en diante. Coa mesma lucidez San Rosendo respecta as pautas monásticas existentes en Galicia, representadas maioritariamente polos mosteiros frutuosianos e a súa organización pactual e federativa, pero non a introduce nas súas grandes fundacións⁶.

San Rosendo é un aristócrata⁷ e pensa que a vida monástica pode ter tamén trazos solemnes e públicos, moi diferentes dos semieremíticos e ascéticos de San Frutuoso. Celanova é un cenáculo de liñaxe no que todo se fai con solemnidade e con seguridade. Corresponde a un momento en que o monacato carolino centroeuropeo se configura como un poder temporal e espiritual capaz de asegurar non só a autarquía económica senón tamén a tradición cultural. É o alento que San Rosendo intenta levar sen imposicións aos innumerábeis mosteiros galegos que necesitan de rexeneración para saír da órbita particular e familiar en que naceron, para formar unha rede compacta ao carón da Coroa e do Pontificado⁸.

4. P. DAVID, *Etudes historiques sur la Galice et le Portugal du VII au XII siècle*, París 1947; e as novas achegas da monografía de RIVAS FERNÁNDEZ, J. C., *Antigüedad del episcopado auriense*, Ourense 2003.

5. CARRIL CARRIL, M. C., Edad Media, en *Gran Enciclopedia Galega IX* (1974), pp. 214-219.

6. ANDRADE CERNADAS, J. M., *El monacato beneditino y la sociedad de Galicia medieval (siglos X al XIII)*, Sada - A Coruña 1997, pp. 25-46.

7. PALLARES, M^a. C. - PORTELA, E., “Elementos para el análisis de la aristocracia alto-medieval de Galicia: parentesco y patrimonio”, en *Studia Historica V* (1987), pp. 17-32.

8. LINAGE CONDE, A. - FACI, J. - RIVERA, J. F. - OLIVER, A., “Organización eclesiástica de la España cristiana”, en *Historia de la Iglesia en España, II-1°: La Iglesia y la España de los siglos VIII al XIV*, ed. J. Fernández Conde, Madrid 1982, pp. 168-170.

San Rosendo só parece apuntar este camiño. Tocarlle abril a Cluny e ao Císter que non tardan en chegar polo novo Camiño de Santiago a Galicia. A visión móstrase atinada porque o mesmo século X presencia o pobre espectáculo de moitos mosteiros familiares galaicos que son obxecto de transaccións hereditarias e se extinguen temporalmente tendo que compartir a sorte da estirpe que os plantou. En Caaveiro e Celanova deixou San Rosendo o seu selo e o seu modelo monacal: apertura acolledora cara ao mundo mozárabe que achegaba tradición e cultura hispano-romana adaptada aos tempos e códigos de regras nos que figura como gran novidade a regra beneditina cos respectivos comentarios e a dotación capaz de garantir a autonomía e a independencia de cada cenobio, o cal era camiño e meta para o futuro⁹.

O liderado social, ou máis ben, o papel hexemónico da familia de San Rosendo manifesta a súa vertente eclesiástica na colonización monástica e pastoral. O santoral ve ingresar numerosos santos xurdidos deste ambiente, aínda que non todos recoñecidos no *Martiroloxio Romano*: San Rosendo, o noso protagonista; Santa Ilduara, a súa nai; Santa Adosinda, a súa irmá; San Franquila, primeiro abade de Celanova; Santo Osorio Gutiérrez, o *Conde Santo* e fundador de San Salvador de Vilanova de Lourenzá; Santa Senorina, sobriña do Santo.

Pois ben, antes de analizar o argumento do meu relatorio, quero facer constar dous aspectos que coído importantes:

En primeiro lugar, que calquera obra humana é sempre colectiva, xa que se basea implicitamente no traballo doutros, e a miúdo, tamén, explicitamente porque solicita a axuda de xente competente. Como di moi ben Sabatino López, “tamén un anano pode abranguer coa vista un vasto panorama se se atopa sentado a ombros dos xigantes que o precederon”¹⁰.

En segundo lugar, motiva a nosa conferencia o feito da celebración en Mondoñedo e Ourense da efemérides do MC aniversario do seu nacemento e a escasa divulgación do Santo fóra do ámbito académico. Por iso, esta sede cultural é unha ágora apropiada para a difusión e o coñecemento xeral, dende un mínimo de rigor e carácter científico necesario, da vida e obra de San Rosendo. O certo é que lle gustaba dicir ao sabio historiador santiagués López Ferreiro que a biografía de San Rosendo “debía ser coñecida por todo bo galego”, exhortación que sería conveniente que non se vise limitada de ningún modo e se estendese a todo aquel que ame a verdade histórica e as grandezas do noso pasado.

9. MATTOSO, J., “A introdução da Regra de S. Bento na Península Ibérica”, en *Bracara Augusta* XXX (1976), pp. 5-19.

10. SABATINO LÓPEZ, R., *El nacimiento de Europa (siglos V-XIV)*, Colección Destinos do Mundo, tradución de J. Godo Costa, Barcelona 1965, p. X.

SAN ROSENDO, BISPO DE MONDOÑEDO

As virtudes van facendo acto de presenza naquel mozo. Armado coa forza da castidade, protexido cunha humildade sincera, fortalecido pola paciencia, elevado pola caridade máis aló do que pode dicirse, mereceu alcanzar o cume das ordes sagradas. Así creceu a súa sona até acadar a cota do episcopado. Segundo o seu biógrafo, o monxe Ordoño, esta elección fíxose cando contaba con 18 anos, o que concorda co tempo que exerceu os demais cargos até a súa morte acontecida aos 70 anos: un total de 32 anos no bispado e 20 na abadía.

Aos 18 anos era admirado polas súas virtudes cívico-morais. Sendo aínda novo e antes de cumprirse a idade canónica, 30 anos, é nomeado prelado da Diocese de Mondoñedo. A consagración resulta sorprendente porque os canons exixían que o bispo tivese unha idade mínima de 30 anos. De todos os xeitos, a noticia resulta fidedigna a xulgar pola documentación conservada. O motivo principal deste nomeamento hai que buscalo na súa estreita vinculación co seu parente e predecesor Sabarico II, ao que tiña un grande afecto. É consagrado naquel mesmo ano ou a comezos do seguinte, tan pronto como a igrexa mosteiro de Dumio quedou viúva e o rabaño sen o seu amado pastor¹¹.

O episcopado de Sabarico II comprende, segundo o P. Flórez, dende o ano 907 até o 925. O principal mérito deste bispo de Mondoñedo foi o ensino dos primeiros rudimentos das letras ao seu sobriño. Tamén intervén na confirmación de doazóns feitas á Igrexa do Apóstolo polo rei de Galicia Ordoño II, na delimitación dos termos das concesións feitas por Afonso III ao mosteiro e sé de San Martiño de Dumio. Así mesmo aparece na confirmación das posesións do mosteiro de San Martiño Pinario xunto ao bispo de Santiago Sismundo, participa nun concilio para tratar o restabelecemento das sedes de Tui e Lamego e restaura ou favorece igrexas como Santa María dos Monxes, ou mosteiros como Eslonza, San Pedro de Montes, San Cosme e San Damián, Santo Estevo de Ribas de Sil¹².

Pódese fixar, pois, a morte de Sabarico entre o 9 de marzo de 925 e o 25 de maio de 927, data en que se nomea por primeira vez como bispo a San Rosendo. E, dende logo, non hai inconveniente en pensar con Flórez que falecería en 18 de novembro, día de San Román, baseándose nas exequias mandadas facer na súa memoria por San Rosendo, naquela xornada, aos monxes de Celanova¹³. Queda descartada a posibilidade que formula Flórez de que o sucesor de Sabarico II fose un tal Recaredo, baseándose nunha escritura cuxa autenticidade é máis que discutíbel.

11. MAYÁN FERNÁNDEZ, F., *Obispos de Mondoñedo. San Rosendo*, Mondoñedo 1964, p. 16.

12. FLÓREZ, E., *España Sagrada. Teatro geographico-historico de la Iglesia de España*, Madrid 1763, t. XVIII, pp. 67-72.

13. ANDRADE CERNADAS, J. M., *O Tombo de Celanova: estudio introdutoria, edición e índices (ss. IX-XIII)*, Santiago de Compostela 1995, ff. 2v-4r.

Como o Santo se criara na igrexa de Mondoñedo, e era tan visíbel a súa virtude, literatura e madurez dende a primeira idade, foi electo por bispo da mesma Igrexa, e non da dumiese xunto a Braga, como Morais e outros escribiron, xa que non había alí sé dende moito antes, xa que no ano 877 o rei Afonso III de León transferira a antiga sede de Dumio a Mondoñedo e concedera aquela igrexa e propiedades á nova igrexa mindoniense¹⁴.

Describir o cadro do seu episcopado en Dumio, coñecendo a esmerada preparación en tempo adolescente, parece cousa inútil, pois con facilidade se adiviña, xa que como di Yepes: “o que en idade tan temperá, para outros fora verde, nel estaba moi madura e sazoadada”. O cardeal Jacinto afirma no breve da súa beatificación que “era verdadeiramente Bispo, pois foi consolo dos aflixidos, sustento dos famentos, ollo dos cegos e pés dos coxos e único socorro dos necesitados”¹⁵...

Poucas veces se daría o caso dunha elección tan sincera e tan espontánea. Mais o elixido procuraba deixala sen efecto por considerarse indigno por falta de idade e de merecementos persoais. Xa contraera íntimos desposorios coa soidade. Arrepiado coa inesperada nova que viña a desconcertar toda a súa felicidade, opuxo resolta negativa á aduldadora proposta, sentindo a súa alma como oprimida por negra nube de tristura e desconsolo. Imaxinábase como unha débil nave exposta aos azares e perigos do alborotado mar do mundo, azoutada por vendavais e trebóns, perdida sen rumbo entre a revolta ondada E non só tería que arribar el a porto, senón que debía ser a salvación ou a ruína dun pobo confiado á súa inexperta pilotaxe.

A oposición de San Rosendo non facía máis que avivar o empeño e os desexos dos electores, que non obstante, non tiveran podido vencer a resistencia do Santo, se a este non se dignase advertirle o Señor que era a súa vontade que aceptase. O labor que esperaba ao Santo á fronte da diocese mindoniense era inmenso: refacer igrexas, organizar a vida monástica e formar o clero, instaurar obras de caridade e instruír un pobo analfabeto, e cuns restos moi lánguidos de cristianismo¹⁶.

Vales florecentes, fértiles chairas, serras escarpadas e abruptas, gándaras bravías e montes incultos, sentiron a man paternal e suave daquel home consagrado a Deus que nos demais vía a un irmán e no medio xeográfico, por hostil que fose, só unha ocasión propicia para santificar a súa vida abrindo, co traballo e a pregaria, novas fontes de riqueza. Aos clérigos debía ensino e exemplo, ao pobo predicación e saudábeis advertencias, aos

14. SÁEZ SÁNCHEZ, E., “Notas al Episcopologio Mindoniense del siglo X”, en *Hispania* XXII (1946), pp. 20-26; 67-70.

15. DE YEPES, A., *Coronica de la Orden de San Benito*, Valladolid 1617, t. V, ff. 14 e ss

16. MAYÁN FERNÁNDEZ, F., *Historia de Mondoñedo. Desde sus orígenes hasta 1833, en que dejó de ser capital de Provincia*, Mondoñedo 1994, p. 5.

pobres sustento, aos peregrinos albergue, aos orfos e viúvas amparo e consolo. O culto divino era a súa principal preocupación. O seu ideal era que chegase a reflectir no posíbel a maxestade da divindade a quen se tributaba. A excelsa idea de Deus que tiñan os homes daquelas idades, en Rosendo axigantábase polas súas confidencias no retiro da noite. Todo lle parecía pequeno e indigno para Deus.

Neste sentido enténdese que funde varias igrexas e mosteiros, que repare e reedifique outros, como os de Louredo no Miño, e o de Sorga, que protexa e enriqueza con munificencia a aqueles máis necesitados¹⁷. Asiste á consagración do mosteiro de San Lourenzo de Carboeiro, invitado pola súa tía a condesa de Deza, dona Teresa. Relaciónaselle co de Portomarín e aparece confirmando a doazón de Gugina Eriz a Santa María de Ferreira. Recibe nun concilio celebrado no 23 de decembro de 927 o encargo da reparación do célebre mosteiro de Santa María de Loio, intitulándose *Sancti Martini Dumiensis monasterii episcopus*. É esta a primeira mención que se fai da súa sé, que non era outra que a de Mondoñedo, a onde fora trasladada a de San Martiño de Dumio¹⁸.

Tamén intervén como pacificador no arranxo entre o bispo lucense Ero e a abadía de Samos. Pasara este mosteiro por varias vicisitudes, e xa no ano 922 recibiran o pai de San Rosendo e o seu tío Arias, do rei Ordoño II, comisión para restauralo. Cara ao ano 940 xurdiron algunhas graves diferenzas entre o bispo de Lugo e o prepósito Adelfio, que gobernaba provisionalmente o mosteiro. Comisionado San Rosendo para resolver esta cuestión, convocou unha xunta de magnates no lugar de Nogueira, e nela instituíu abade de Samos ao prepósito Adelfio¹⁹.

Agora ben, San Xoán de Caaveiro e San Salvador de Celanova convértense en dúas referencias obrigadas ao falar da reforma monástica emprendida baixo o seu goberno.

SAN XOÁN DE CAAVEIRO

Será en Caaveiro onde comece a marcarse a harmonía, que na complexidade do carácter de San Rosendo resalta máis marabillosa, en forza do seu mesmo contraste, ao casar tan fermosamente o elevado xenio contemplativo co da enerxía práctica, a contemplación coa actividade, o cal constitúese nunha das máis singulares calidades da silueta do noso inclito biografiado.

17. DE CASTRO ÁLVAREZ, C., *El monasterio de San Juan de Caaveiro. Historia y Arte*, A Coruña: Deputación Provincial, 1999, p. 20.

18. GÓMEZ MORENO, M., *Iglesias mozárabes. Arte española de los siglos IX-XI*, Madrid 1919, p. 240, nota 4.

19. FLÓREZ, E., *España Sagrada*, o.c., t. XL., pp. 399-402.

O lugar e a súa etimoloxía

Máis alá de Pontedeume, e ao dicir máis alá referímonos ao norte e ao leste, pois cara ao oeste está o mar, no medio dunha paisaxe bastante agreste, onde os montes non son moi altos, pero si abruptos, cheos de arboredo, de barrancos, de toxeias e de maleza, eríxese o mosteiro de Caaveiro. Hai, poñamos, uns mil anos debía de ser igual, ou peor. Porque, á fin e ao cabo, o aumento de poboación, a civilización, as vías de comunicación, recortaron esas soidades máis ou menos selváticas, que entón debían de ser moito máis densas.

De calquera modo, aquela paraxe rural, abandonada polo urbanismo romano, cumpre co ideal do monacato medieval. A ascética monástica requiría a soidade, máis aínda, a virxindade da natureza nas súas expresións máis primitivas e descarnadas. No Eume medio, o ril máis abrupto das serras da Capela, o panorama é imponente. Así o describe Montero Aróstegui:

“Só se percibe un rápido fondal, cal se fose unha greta aberta naquelas montañas; pero as escarpas cortadas que as circundan están case cubertas dende o cume até o pé das árbores frondosas e louzás, cunha vexetación tan precoz, que forma un raro contraste coa aspereza que o terreo presenta até o cumio, ...despois que se acaba de baixar, percíbese un quadro sorprendente, ...un elevada pena, rodeado e bañado polo Eume e por outro regato, nomeado Sesín, non ten máis entrada que unha lingüeta de terra ou istmo pola parte noroeste. Os demais lados da pena, quebrados case perpendicularmente, forman barrancos profundos e imponentes”²⁰.

En resumo, un angosto e profundo anfiteatro de montes abarrancados, unha pena fortaleza na confluencia de dous regatos montañeses, todo enmarcado pola puxanza bravía do monte baixo galego. En aquel lugar naceu Caaveiro.

E xorde como primeira cuestión a do nome. Pero aquí non queda lugar a dúbidas. Os documentos son definitivos: Calavario, escrito nalgunhas ocasións con “k”, Kalavario, e algunha vez con “ch”, Chalavario. É digna de consignarse a constancia con que se mantén esta forma na documentación do mosteiro, en contraste con outras modificacións, procedentes sempre de fóra, así no testamento de dona Urraca Fernández chámasele Calaveyro; e nunha bula de Anastasio IV, Calaveria. De aquí saíu o moderno Caaveiro, segundo Couceiro Freijomil por intermedio dun primitivo galaico Calabeyro ou Calabeiro. Pola nosa parte, temos que dicir que nos documentos que manexamos non hai

20. MONTERO E ARÓSTEGUI, J., *Historia y descripción de la ciudad y departamento naval del Ferrol*, Madrid 1859, p. 654.

rastro destas formas intermedias; e no primeiro documento romance aparece xa como Caaveyro. En cambio, a voz Calaveyro aparece, como acabamos de ver, pero non nun documento latino, senón nun romance.

Sobre a etimoloxía hai dúas opinións: Saralegui e outros atopan a súa orixe no latín *Calvariae* como *semellanza*, rubricada polo fervor cristián dos primeiros monxes, co outeiro do Gólgota. Fronte a estes sostén un parecer distinto Ángel del Castillo, seguido por Couceiro: “A voz Calavario é, á súa vez, metátese de Cavalario, derivada do termo latino *cava*, equivalente a *gabia*, que vale tanto como *oco*, *cóncavo*, *afondado*”²¹. Sen querer decidir, cremos que, como se viu, na toponimia do lugar poden apoiarse ambas as dúas etimoloxías.

Orixe de Caaveiro

É difícil facer a historia de Caaveiro. Difícil, por falta de base documental abundante. Existe un tomo e, á parte, unha serie de pergamiños, xeralmente copias dos propios documentos do Tombo, existentes un e outros no Arquivo Histórico Nacional de Madrid²², e que foron utilizados en diferentes traballos e teses de doutoramento. Pero todo este acervo documental refírese sobre todo ao movemento de posesións territoriais que afectaban ao mosteiro, doazóns, adquisicións, vendas, foros, e algúns privilexios reais ou das potestades eclesiásticas; e só con isto non é doado naturalmente facer unha historia completa. Por outra banda, a bibliografía non é tampouco moi abundante. Unicamente un puñado de datos, espallados aquí e alá en obras xerais: Flórez, Argáiz, La Fuente, López Ferreiro, Murguía, Montero Aróstegui, Saralegui, Couceiro Freijomil, e poucos máis.

Polo demais, e non obstante os encomios de case todos os autores citados, a importancia do noso mosteiro debeu de ser un pouco de segunda orde. Casas moi potentes facíanlle sombra: dunha parte, a opulenta abadía de San Martiño na desembocadura do Xuvia, grande foco de feudalismo eclesiástico no noroeste de Galicia; doutro lado, a esfera poderosa de Sobrado, que até aquí chegaba. Máis tarde, ás súas mesmas portas como quen di, xorde Monfero, xa para sempre o rival constante e implacábel orixe de interminábeis enfrontamentos e preitos. Cando Monfero se incorporou á comunidade cisterciense de Sobrado, a situación de Caaveiro debeu de aparecer aínda máis pechada. Entre os clunia-censes de Xuvia, e o Císter de Monfero e Sobrado, a comunidade de Caaveiro, simples cóngos regulares de Santo Agostiño, houbo de sentir a falta dunha orde poderosa que a avalase.

21. COUCEIRO FREIJOMIL, A., *Historia de Puente deume y su comarca*, Santiago 1944, p. 54.

22. Cfr. FERNÁNDEZ DE VIANA E VIEITES, J. I. - GONZÁLEZ BALASCH, M. T., *El monasterio de San Juan de Caaveiro: Tumbo*, A Coruña: Deputación Provincial, 1999, pp. 105 e ss.; Ide., “Pergamiños soltos do mosteiro de Caaveiro”, en *Cátedra IX* (2002).

En canto á orixe histórica, queda desautorizada a teoría de Aróstegui. Manexando con enxeñosidade certas conxecturas e detalles (como a pretendida cruz sanxoanista das molduras da Colexiata), deixa no aire a insinuación, que nel se adiviña convencemento de descubridor, de se a súa fundación non estaría ligada aos cabaleiros hospitalarios de san Xoán. Con todos os respectos para o historiador de Ferrol, parécenos que entón a Historia, e máis particularmente a Historia de Galicia, escribíase máis coa fantasía que cunha investigación concienciada; e a aparición da gloriosa orde militar, compañeira e rival do Temple, nestas afastadas bisbarras galegas, sería dende logo un dato de grande importancia, se non fose que, como xa sinalou Salaregui, cando se funda a Orde do Hospital en Xerusalén en 1104, xa Caaveiro levaba máis dun século de existencia.

Non; hai que buscar cousas máis sinxelas e naturais. López Ferreiro dános os trazos fundamentais do movemento eremítico na Alta Idade Media galega: pequenos grupos de cristiáns afervoados polo sentido impetuoso da piedade naqueles séculos medios, buscaban no illamento xeográfico a ascese contemplativa da vida cristiá; e agrupábanse en torno a un clérigo, nunha incipiente comunidade: unhas cantas chozas e unha humilde ermida. Talvez foi esta a orixe de Caaveiro²³.

San Rosendo e Caaveiro

Sexa como fose, a súa aparición na Historia está ligada a unha gran personalidade: San Rosendo. Seguramente sen a crenza duns comezos ligados á figura destacada de San Rosendo, o pequeno mosteiro de Caaveiro merecese menos atención por parte dos historiadores. Segundo a tradición, se ten a San Rosendo como fundador do mosteiro de Caaveiro, onde viviu antes de retirarse a Celanova e antes de ser elixido bispo da sede compostelá. Todos os autores, de acordo con esta tradición constante, son unánimes na paternidade fundadora do santo.

O padre Yepes, Argai, La Cueva, Flórez e López Ferreiro seguen e admiten o contido da tradición e atribúen a fundación do mosteiro de Caaveiro a San Rosendo. Quero referir aquí o que di ao respecto o P. Benito de la Cueva:

“Muchos Monasterios fundó San Rosendo en Portugal, y en Galicia²⁴, siendo obispo de Dumio, y Mondoñedo. Pero del de San Juan de Caveyro solamte tenemos noticia. Este Mon^o está sito en el Arzobispado de Santiago

23. DE CASTRO ÁLVAREZ, C., “El monasterio de San Juan de Caaveiro: estado de la cuestión, fuentes, historia y problemas”, en *Cátedra* III (1996), pp. 21-26.

24. Esaxeración igualmente motivada polo xénero haxiográfico sen contraste documental ningún. Cfr. HERNÁNDEZ FIGUEIREDO, J. R., *San Rosendo. Obispo de Mondoñedo, fundador de Celanova y pacificador de Galicia*, Madrid: BAC, 2007, pp. 111-131.

cerca del Ferrol en una aspereza de Breñas, y Montes tan asperos que apenas se puede andar a caballo por ella. La soledad del sitio da a entender que san. Ross^{do} edificó este Mon^o. en el, para Monges de Sⁿ Benito, que siempre se ocupan en oracion, y contemplacion conforme a su Regla. A este monasterio venia el Santo de quando en quando; tomava en el refresco espiritual, y bolvia con nuevas fuerzas al gobierno de su Obispado.

En este Monasterio haze san Ross^{do} cada dia muchos y grandes milagros; a mi me ha hecho ponderar como en Zelanova, donde está su santo Cuerpo, no haze en estos tiempos, que vemos, algun milagro, y en San Ju^o de Caveyro continua sus maravillas antiguas? San Gregorio el Magno responde a esto, en el libro 2 de los dial. cap 38 que los santos hazen maravillas, donde son venerados, para conservar la fe de sus devotos y para aumentarla; y no hazen milagros, donde estan sus reliquias; porque alli no son menester para eso²⁵. Conservanse en este Mon^o algunas prendas de San Ross^{do} como son la casulla, y caliz, con que el Santo dezia Misa, y muchas reliquias de santos, que dio a este Convento; la casulla es de estraña hechura en forma de capuz sin capilla; para dezir Misa con ella hera menester, que al Sacerdote, despues de vestido, le levantasen, lo que caya sobre los hombros. Vease Ambrosio de Morales 2 p lib 16 cap 36²⁶. Dⁿ. Mauro Ferrer de Castela en la Historia de Santiago lib 4° cap. 12 dize que Sⁿ Rossdo fundó este Mon^o para Canonigos reglares de San (p. 40) Agustín y que el mismo Santo fue Prior en el, antes de ser obispo. El año pasado de 873 mostré que este Autor se engañava en dezir que San Rosendo hubiese sido Prior de Caveyro antes de ser Ob^{po}; aora provaré tambien que se engaña, en afirmar que este Mon^o. se fundó para Canonigos; porque a todo lo que alcanzo, el Santo le fundó para Monges de Sⁿ Benito, como arriba dige. San R^o. fue muy devoto de Nro. Patriarca San Benito²⁷, criose con sus Monges en Lorban, mientras fue Obispo en Dumio, y en Mondoñedo guardó su santa regla; porque los Cavildos de estas Yglesias heran Monges Benittos, que la guardavan; en todos los Monasterios, que edificó asi para hombres, como p^a mugeres, establezio la santa regla; pues claro está que hizo lo mismo en Caveyro. En el Ynventario de Monasterios, que estubie-

25. GREGORIO MAGNO, SAN, *Diálogos*, lib. II, cap. XXXVIII. Cfr. DE MORALES Y OLIVA, A., *Los cinco libros postremos de la corónica general de España que continuaba...*, Córdoba 1586, t. II, lib. XVI, cap. LX, p. 156.

26. Ademais desta cita do propio La Cueva en tempos máis recentes subliña as relacións entre San Rosendo e Caaveiro e fala destas supostas reliquias súas, LÓPEZ CARBALLEIRA, A., *Místicos gallegos. San Rosendo (siglo X)*, Santiago: Impr. del Seminario, 1909, pp. 83 y ss., 198-199. Actualmente casula e cáliz se gardan na igrexa da Capela.

27. Xa se dixu que é moi difícil de aceptar o beneditinismo de San Rosendo, aínda que elementos da súa regra influísen nalgunha das regras monásticas seguidas nestes momentos.

*ron sugetos a Zelanova hallo á San Juan de Caveyro; y aunqe entre ellos hubo algunos de Canonigos, y clerigos; pero este fue de Monges, como lo dize alli por estas palabras: Monast^m. S Joanis de Caveyro, q~ primu^m credr a S. P^e. et Dnô. nrô. R^o. aedificatum, et monachis datum. Confieso que este Mon^o. aora es de Canonigos, o clerigos; pero de ay no se puede inferir, que en sus principios lo fuese; pues grandes Monasterios han padezido estas mudanzas, y otras mayores, como lo veremos en esta Historia*²⁸.

Non obstante, outros autores máis contemporáneos cren que a vida monacal en Caaveiro é anterior a San Rosendo, e que o que a el se debe é a nova estruturación do mosteiro, no que reuniu varios ermitáns e monxes que facían vida penitente naquel afastado lugar, escollido por el para vivir illado do mundo, antes de retirarse definitivamente á nova fundación de Celanova²⁹.

Afianza a forza da tradición que vincula a San Rosendo ao primitivo mosteiro de Caaveiro o documento no que se contén a doazón que San Rosendo, co bispo Ero, os abades Rodrigo e Anagildo e o clérigo Sisnando, fixeron ao mosteiro de Caaveiro o 15 de marzo de 936. É como unha carta fundacional polo total de facendas, libros, aparellos e gandos que os doadores entregaron aos monxes que entón estaban en Caaveiro. Interesante o contido da doazón, por ela sábese que o mosteiro na primeira metade do século X estaba adicado a San Xoán Bautista, sendo o seu abade o monxe Exum, a quen acompañaban os monxes Velasco, Frugulfo, e Astrupidio, ademais doutros irmáns que tamén se mencionan no documento³⁰.

Doan para o sustento e vestido dos monxes que alí moraban e a partir deste momento habían de morar, observando a Regra de San Bieito, a igrexa, ornamentos sagrados, libros e todo o necesario para o culto e para o sostemento da vida regular. As casas que se construíran para vivenda dos monxes e todo o territorio no que estaban os lugares, igrexas e herdades enumeradas no documento, adquiridas polos doadores, unhas por compra e outras por herdanza. Faise un aparte cos bens doados por San Rosendo, a quen chaman o noso bispo, e outro coas compras e permutas feitas polo conde Afonso e outros clérigos e señores para unificar os bens doados ao mosteiro, os termos da cal cotan e marcan os señores que fan a doazón³¹.

28. DE LA CUEVA, B., *Celanova Ilustrada y Anales de San Rosendo*, ed. J. R. Hernández Figueiredo et alii, Ourense: Duen de Bux, 2007, pp. 39-40 [del códice].

29. PORTA DA ACIÑEIRA, A., "Aportación al estudio del Monasterio de Caaveiro", en *Estudios Mindonienses* II (1986), pp. 225-258.

30. Así o afirma o medievalista GARCÍA ÁLVAREZ, M. R., tal como se recolle no Museo Etnolóxico DE RIBADAVIA, *Depósito* Rubén García Álvarez, caixa 12/03.

31. Esta circunstancia xa foi sinalada por FREIRE CAMANIEL, J., *El monacato gallego en la Edad Media*, A Coruña, 1998, t. I, p. 201, nota 34.

Entre os que asinan o documento da doazón aparece a sinatura de quen subscribe en nome dos anacoretas que había na demarcación do mosteiro. Di: *In nomee anacoretas in his ruris manus meas roborauit*. Prescindamos do barbarismo do decadente latín. Agora ben, o que está claro é que en Caaveiro, baseándonos na sinatura do documento, había ermitáns que vivían nos seus retiros, pero relacionados e dependentes do mosteiro, que contaba co abade Exum na data da doazón. Os anacoretas eran monxes que, ansiosos de vida máis retirada, illábanse co consentimento do abade do mosteiro, ao cal acudían en determinados días de festa. San Bieito menciona no capítulo primeiro da súa Regra os monxes ermitáns, como creo que serían os anacoretas que asinan na carta fundacional do mosteiro de Caaveiro.

Ao ler a doazón que San Rosendo fixo a Caaveiro, un dáse conta de que xa entón quería realizar neste cenobio o que despois había de levar ao cabo con tan soberana magnificencia en Celanova. Esbozaba por esta data na súa mente a grande idea que máis tarde desenvolvería en plenitude no lugar de Villare. Caaveiro estivo a un paso de obter a enorme importancia que na historia da nosa patria tivo Celanova. Casas, terreos, enxoval litúrxico, libros sacros e libros de estudo como as obras dos santos padres, códices valiosos, vidas de santos, tratados místicos e a regra de San Bieito, constitúen o seu regalo para o servizo do templo³².

Caaveiro é un elemento imprescindíbel na vida do santo, e xa o seu antigo biógrafo latino, o monxe Estevo de Celanova, fala do seu retiro no mosteiro, *in Mosteiro Caberi contemplatione vacaret*. A voz xeral dos autores sinala este carácter de refuxio do espírito, que ten Caaveiro, para o dinamismo fundador e organizador, relixioso e político do gran bispo galego. Flórez di mesmo que “se retiraba a exercicios espirituais”³³. O entusiasmo de López Carballeira suxire algo máis:

*“A Caaveiro debe San Rosendo todo canto é. Non só estivo alí, como apuntan, cal dato de simple curiosidade e erudición, todos os seus biógrafos e cronistas: alí moldeouse o seu admirábel carácter; alí formouse o grande home; alí fóronlle impresos os trazos todos da súa fisionomía interna; alí o seu temperamento, apto e disposto por natureza, quedou moldeado plenamente, e a súa xigantesca personalidade marcada para sempre”*³⁴.

Certa tradición incorpora mesmo Caaveiro á vida do Santo en data temperá: uns fano prior do mosteiro na súa plena xuventude como Castellá Ferrer, outros o consideran

32. AHN, *Clero: Tombo de Caaveiro*, códice 1439B, ff. 2-3; cfr. A. LÓPEZ FERREIRO, *Historia de la S. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, Santiago 1899, t. II, pp. 122-125.

33. FLÓREZ, E., *España Sagrada*, o.c., t. XVIII, pp. 78, 382.

34. LÓPEZ CARBALLEIRA, A., *San Rosendo* (siglo X), o.c., p. 28.

abade deste despois de residir alí en calidade de monxe, tal como refire Couceiro. En cambio, Morais e Yepes din que a devandita fundación ten lugar sendo bispo de Mondoñedo; pero Argaiz afirma taxativamente que “non foi senón sendo persoa particular, que como era tan rico podía moi ben facelo, e aínda isto sería coa sombra dos seus pais”³⁵. Dende logo, atopamos un tanto estraño este abadengo tan precoz e máis aínda a suposición dun período anterior de simple monxe.

En Caaveiro houbo, pois, algo máis que a sombra protectora do gran Santo, houbo a súa presenza tanxíbel. Dentro da ermida das Neves, na freguesía de Soaserra, conservábase hai algúns anos unha alba que se dicía que pertencera a San Rosendo, ademais dunha interesante inscrición relacionada co Santo. En Caaveiro gardáronse por moito tempo nun retablo-relicario varios obxectos que tamén se lle atribúen³⁶. López Ferreiro dinos que “son tan vivos os recordos que en Caaveiro se conservan do glorioso santo, que se diría que alí residira sempre, até o seu último momento”³⁷.

Concluindo, San Rosendo como bispo reedifica e fai doazóns ao mosteiro de San Xoán de Caaveiro - A Capela, A Coruña -, onde adoitaba retirarse a orar. Alí gustáballes pasar frecuentes tempadas entregadas a piadosas prácticas, afundido entre aquelas sublimes asperezas e fragosidades, que o atraían irresistiblemente. Aquel lugar recóndito encerraba para el un arcano, tanto máis fascinador, canto máis oculto. Talvez o inescrutábel arcano do seu porvir. Dende entón foi o deserto a súa constante ilusión. A duras penas se separaba daquel regazo moito máis brando e doce que o mesmo regazo materno. No seo da soidade atopou realmente San Rosendo un gran tesouro, como o atopan cantos teñen a dita de alcanzar os seus favores. Era, certamente, a soidade, imitación do paraíso.

A importancia da nova fundación foi recoñecida polos reis e señores que ao longo da súa historia a favoreceron con franquías, doazóns e privilexios. Así, por esta mesma época de San Rosendo, intervén na vida do mosteiro outro personaxe importante: trátase dun titulado rei de Galicia, certo don Bermudo, de non moi clara identificación³⁸, que no 934, segundo Vaamonde Lores, que publica o documento, concede ao mosteiro a súa casa, “meam domum”, da vila de Vermú, coa totalidade da vila, incluída as súas dúas igrexas de Santiago e San Xurxo. Este detalle de “meam domum”, é dicir, dunha residencia na vila de Vermú, tan dentro da esfera de Caaveiro, puidese ser sinal de relacións estreitas entre o

35. DE ARGAIZ, G., *La soledad laureada por San Benito y sus hijos*, Madrid 1615.

36. ARQUIVO DO REINO DE GALICIA, *Fondo Xeral, Caaveiro*, libro 345, caixa 494, f. 34.

37. LÓPEZ FERREIRO, A., *Historia de la S. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela, o.c.*, t. II, p. 365.

38. Segundo a data que dá Vaamonde Lores, 934, é difícil localizar a este don Bermudo, a non ser que se tratase dun pretendente ao trono galego naqueles confusos tempos da sucesión de Ordoño II, por exemplo, un fillo descoñecido deste rei, e rival de Ramiro II. Pero se lemos a data como da era vulgar, sen facer o desconto, podería talvez ser aquel Don Bermudo que a nobreza galega oporá pouco despois a Ramiro III. De todos os xeitos, a situación de Galicia dentro do Imperio leonés, como territorio amplamente autónomo, ás veces con categoría de reino, é moi digna de estudo.

mencionado príncipe e o mosteiro. No documento, que confirma entre outros San Rosendo, volve aparecer a xa citada comunidade do abade Exum e os monxes Velasco, Frugulfo e Astrupidio, aumentada agora con seis novos secuaces, Sisnando, Hermenegildo, Ero, Vímara, Anagildo e Jeremías; a todos eles se lles dá o nome de cóengos.

Hoxe, en día, este documento é descartado pola crítica histórica por consideralo falso. Xunto a este diploma e á confirmación da doazón de San Rosendo xa referida e que aparece sumada a outras doazóns, figuran no Tombo de Caaveiro outros tres documentos. Son todos eles copias do século XIII, que foron mandadas realizar posibelmente polo prior Martín Rodríguez (1220-1259) e escritas segundo os autores que se teñen ocupado de transcribir o tomo, por un escribán principal. Presentan graves problemas de datación, porque apenas se corresponden co período durante o que San Rosendo ocupa a sé mindoniense, entre 925 e 942. Só dous deles se enmarcan dentro deste prazo de tempo. En definitiva, trataríase dunha serie de documentos, entre eles varias doazóns do bispo San Rosendo, cuxos orixinais non chegaron até nós, sendo anteriores ao ano 936³⁹.

DESPOIS DE SAN ROSENDO ATÉ OS NOSOS DÍAS

Neste momento a historia de Caaveiro sofre unha verdadeira eclipse, até que comeza o século XII. É extraordinario este hiato, que ocupa máis de cento cincuenta anos; tanto máis, canto durante estes anos a vida histórica da rexión debeu de ser bastante axitada: primeiro, os asaltos piratas normandos, coas reaccións vigorosas de Ramiro de León e o conde Gonzalo; máis tarde, a ofensiva terrorífica de Almanzor, que despois de deixar en cinzas Compostela, chega nas súas últimas proxeccións até as terras de San Cosme de Maianca, nas proximidades da Coruña.

Co século XI, desaparecidos os normandos, eliminando o poder do Califato, e saltando con Fernando I e Afonso VI a fronteira do Douro ao Texo, a situación para as bisbarras interiores comezou a despexarse. Pero nas costas perdura a ameaza sempre proveniente do mar. Agora son os corsarios musulmáns de Portugal, que someten a un duro asedio de correrías as rías e os esteiros galegos. É que acaso nalgunha destas catástrofes, que forzosamente rozaron moi de preto o mosteiro, sufriu contratempo o arquivo e a documentación? Todo é posíbel, aínda que non pasa de ser unha conxectura sen ningunha proba que a avale.

Máis adiante, en xullo de 1147, o rei Afonso VII doou ao mosteiro de Caaveiro, na persoa do seu abade Pedro, tres igrexas reguengas que o rei posuía en terra de Prucios, que eran Santa María de Doronia, Santa María de Centronia e Santiago de Boeure, con todos

39. DE CASTRO ÁLVAREZ, C., *San Rosendo, fundador de mosteiros. O caso de San Xoán de Caaveiro, en Rudesindus. A terra e o templo*. Catálogo da Exposición, Catedral de Mondoñedo, 8 de maio -9 de xuño, 2007, Xunta de Galicia - Xacobeo, 2007, pp. 295-315.

os seus dereitos e herdades. Este documento foi outorgado nas beiras do Guadalquivir, cando o rei facía a guerra contra os mouros, atopando entre os que formaban a comitiva real un monxe de Caaveiro, chamado Pelagio Johannis. Anos máis tarde, outubro de 1164, Fernando II doou ao mesmo mosteiro a igrexa de Santa María de *Ripa Eume*, así como a vila de Bermú con todas as súas herdades e posesións, engadindo o privilexio de couto, polo que eximía os vasalos ou veciños da mencionada vila de toda xurisdición que non fose a do abade de Caaveiro, establecendo que non pagasen ningunha clase de tributo ou foro a outro señor, que non fose o superior do mosteiro⁴⁰.

O mosteiro beneditino transformouse na Casa de Cóengos Regulares de Santo Agostiño, sen que se poida concretar en que ano se fixo a erección da comunidade de cóengos que veu suplir aos beneditinos. Por un mandato ditado polo rei Fernando III, o 13 de novembro de 1238, este doa ao mosteiro de Caaveiro a igrexa de Santo Estevo de Herenes co seu couto⁴¹. Polo texto vese que no terceiro decenio do século XIII Caaveiro era gobernado por un abade, o que fai supoñer que aínda seguía como mosteiro beneditino. Anos máis tarde, en setembro de 1286, Sancho IV confirma a doazón referida de Fernando II, por pedimento de Froila Pérez, cóengo do mosteiro de San Xoán de Caaveiro. A proba que facilita este documento é concluínte, pois menciona non aos monxes senón aos cóengos como moradores do mosteiro de Caaveiro. Polo tanto, pódese afirmar que na segunda metade do século XIII Caaveiro pertencía aos cóengos regulares de Santo Agostiño.

A importancia que paulatinamente adquiriu o mosteiro foi grande, de aquí que non estrañen as inquietudes que lle produciron os señores da Casa de Andrade, que en distintas ocasións se apoderaron dos bens do mosteiro⁴². Coñécense os textos de distintas providións reais, nas que se ordena aos señores das bisbarras de Monfero, *Ripa do Eume* e Betanzos, que deixen en liberdade os vasalos da igrexa de Caaveiro e se absteñan de esixirlles tributos e foros opostos aos privilexios de que gozaban os que vivían dentro do couto xurisdiccional do mosteiro e real igrexa colexiata. No primeiro decenio do século XVII, o mosteiro ou cóengos de Caaveiro tiñan o dereito de presentación en 17 freguesías, das 30 que integran o arceprelado de Bezoucos, ao que pertencía a igrexa de Caaveiro. Estes dereitos foron causa de máis dun preito, pois os cóengos de Caaveiro se aferraban ao dereito de exención da xurisdición do bispo.

No XVIII, Caaveiro perdeu o carácter de colexiata⁴³... Proxectouse o seu traslado a Ferrol, traslado que non chegou a realizarse, aínda que foi aprobado pola Real orde do

40. Cfr. LÓPEZ SANGIL, J., "Historia del monasterio de Santa María de Monfero", en *Estudios Mindonienses* XIV (1998).

41. DE CASTRO ÁLVAREZ, C., *El mosteiro de San Juan de Caaveiro. Historia y Arte*, o.c., pp. 35-40.

42. *Ibid.*, pp. 45-49.

43. CORREA ARIAS, J. F., "Caaveiro e a crise do Antigo Réxime", en *Cátedra* III (1996), pp. 190 e ss.

30 de xaneiro de 1788, e con iso xa non a proveron os cargos nin as dignidades do cabido da colexiata. Cos últimos cóngos fóronse moitos anos de historia e o elemento humano que daba vida a unhas pedras preñadas de arte e de recordos. O cóngo Miguel Mon, a última autoridade con carácter de prior de Caaveiro, morreu en 1806. A desaparición da vida monacal de Caaveiro trouxo a conseguinte ruína do que alí había. Por lei de 1841 todos os seus bens foron incorporados ao clero secular, despois que o Estado se apropiara das rendas e propiedades que pertenceran á comunidade de cóngos regulares nos días da desamortización (1836). Con isto os seus bens foron postos en venda, pasando a propiedade de señores particulares, e non tardou en chegar o éxodo das imaxes, ornamentos, reliquias e pezas artísticas que había na igrexa mosteiro⁴⁴.

As reliquias de San Rosendo foron levadas á catedral compostelá, e ás igrexas de Capela e Soaserra varias imaxes e campás da torre da igrexa, quedando en Caaveiro o silencio, o abandono e a triste soidade. A finais do século XIX un veciño de Pontedeume, D. Pío García Espiñenta, impúxose a ardua tarefa da restauración da actual igrexa de Caaveiro, baixo a dirección do cóngo compostelán D. Antonio López Ferreiro. As obras déronse por rematadas no mes de agosto de 1896, coa solemne inauguración do templo, que tivo lugar o día 30. As recensións do acto din que celebrou a función eucarística o franciscano Padre Castellanos, achegándose a recibir a comunión, entre os fieis que o fixeron, un ancián de oitenta anos, fillo dunha familia que, como colonos, habitaba nas dependencias da antiga colexiata. E, D. Pío García, restaurador do conxunto, foi sepultado preto do altar maior da igrexa restaurada⁴⁵.

A TRADICIÓN POPULAR

Se non dispoñemos de soporte documental que probe que San Rosendo fundou Caaveiro, ou que neste mosteiro foi prior ou abade, no estado actual dos nosos coñecementos non podemos desestimar totalmente que existise algún tipo de relación entre este mosteiro e o santo fundador. Esta relación ben puidese ser do tipo da que xa apuntou López Ferreiro seguindo autores anteriores, que beben da tradición: “de tempo en tempo retirábase a algún mosteiro para recoller o seu espírito na soidade e no silencio e volver despois con novas forzas ao exercicios do cargo pastoral. Un dos sitios que con predilección buscaba San Rosendo era o convento de Caaveiro”⁴⁶.

Non sabemos da antigüidade da tradición que une a San Rosendo coa fundación de Caaveiro ou que fala de Caaveiro como lugar de retiro. *Na Vita Rudesindi* escrita por

44. DE SA BRAVO, H., *Caaveiro, monasterio de*, en *Grande Enciclopedia Galega* (1973), pp. 99-103.

45. Cfr. LUGILDE ARIAS, C., “Don Pío García Espiñenta e ou breve renacer de Caaveiro”, en *Cátedra* III (1996).

46. LÓPEZ FERREIRO, A., *Biografía de San Rosendo*, Mondoñedo 1907, p. 18.

Ordoño de Celanova, que Díaz e Díaz, Pardo Gómez e Vilarinho Pintos supoñen anterior ao 1172, só se di que San Rosendo fundou algúns mosteiros. Na versión posterior ou *Facta et Miracula Sancti Rudesindi*, considerada copia de século XVI, si menciona o feito da fundación e o retiro, tal como xa se referiu máis arriba. De tales noticias fanse eco Ambrosio de Morales, Yepes, Argaiz, La Cueva e Flórez, converténdoa nunha categoría histórica.

Sexa como for, se o obxectivo da tradición foi unir o mosteiro co Santo, conseguírono con creces. Os habitantes viron en San Rosendo unha especie de fundador e así o expresan sempre que poden. Nas constitucións mandadas copiar polo prior José de Vergara, en 1671, nun libro de fábrica, escíbese: “Otras Constituciones están en este archivo sacadas y hordenadas de la regla Primera de nuestro padre San Agustín y dada a los canonigos regulares, la cual se obserba y guarda desde su primera fundación y desde el tiempo de S. Rosendo antes del año del Señor de quinientos y quatro y en este año era abbas y Prior Pero de Velasco, compañero suio”⁴⁷.

A relación de San Rosendo con Caaveiro transmitiuse oralmente. En 1769, Antonio Arias Somoza, arcediogo da catedral mindoniense, visita o mosteiro de San Xoán de Caaveiro co mandato de informar sobre o seu estado⁴⁸. Aproveitando a ocasión, o visitador quixo esclarecer as orixes do mosteiro. A tradición dicía que nos arredores había unha serie de covas ou ermidas onde xa dende había moito tempo se recollían anacoretas e ermitáns, unha capela dedicada a Santa Cristina⁴⁹ e un hospital para pobres e peregrinos. Para comprobar a veracidade destas noticias, convoca unha serie de anciáns da bisbarra, aos que fai declarar por separado baixo xuramento. Os anciáns afirmaron que eran certas as noticias transmitidas pola tradición, de modo especial a existencia da referida capela de Santa Cristina e o hospital.

Por outra banda, Caaveiro alimentou a lenda do Santo de modo que a fama do ilustre monxe se foi estendendo por toda España a través da tradición popular. Vexamos algúns exemplos. As doazóns de San Rosendo cimentaron a importancia do cenobio de Caaveiro, e proba diso testemuñao a conciencia popular por medio dos seguintes versos: “O Mosteiro de Caaveiro, / mointo lle ten que agradecer; / a San Rosendo séu fillo; / que lle déu bens e poder”. Como San Rosendo é un personaxe tan querido polo pobo, enténdese que este contribuíra ao engrandecemento da súa memoria con algunha que outra lenda como a que segue.

47. DE CASTRO ÁLVAREZ, C., *Igrexas románicas da Comarca do Eume*, Pontevedra 1997, p. 111, nota 269.

48. FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, A., “Novos datos sobre Caaveiro: un levantamento do enxeñeiro dezaoitescos Francisco Solinis e unha descrición da colexiata”, en *Cátedra* XII (2005), pp. 171-184.

49. Esta capela tamén era mencionada polos cóengos no informe que en 1761 lle mandan á Real Cámara.

Cóntase que San Rosendo tivo durante a súa estancia en Caaveiro un movemento de impaciencia ante unha daquelas xistras tan correntes no inverno galego, e que en aquelas paraxes son bastante imponentes, ao comentar: “Que escuro está o ceo!”. Ao momento cae na conta de que a frase é un insulto á obra de Deus. Imponéndose o seu espírito de humildade e acatamento absoluto á obra de Deus, castigase, botando ao Eume o seu anel abacial, á vez que prega ao Señor que cando chegue o perdón do seu pecado llo devolva. Sete anos máis tarde, cando frei Pucheros está a preparar un reo do Eume - nalgunhas partes din unha troita -, atopa no seu estómago o anel do Santo. Faillo saber a este e Rosendo comprende que a súa soberbia meteorolóxica foi condonada⁵⁰.

A tradición popular cántao así: “Un día de trebón, / San Rosendo tivo medo; / perdeu a chave dá casa / e ou anelo do seu dedo. // A San Rosendo en Caaveiro, / caélle ou anelo no río; / tróuxollo un peixe grande / prendidiño no séu vico”⁵¹.

Outros varían o relato, e substitúen o anel abacial pola pequena chave do ferrollo do áspero cilicio que a cinguiu. Carballeira recolle a lenda da chave:

“Un día de gran tempestade, ao asomarse á ventá da súa cela exclamou: Que escuro está o ceo! Recriminándose ao punto a súa conciencia pola impremeditada frase, que puidese entrañar censura á Providencia, cinguiu o áspero cilicio, pechouno cunha chave pequena e botou a chave ao río. Até recuperala pesaría sobre el aquel pecado”⁵².

E, por último, refiro unha vida en versos do santo, a semellanza dos Gozos litúrxicos. Esta é unha mostra do cancionero popular que se foi forxando a partir da tradición viva e memoria sacra que se conserva aínda hoxe do bispo Rosendo⁵³. Eis os seguintes versos:

I

San Xoán de Caaveiro
ten a porta cario mar,
e Santiago da Capela
tena cario vendaval.

II

San Rosendo anda que anda,
andando chegou ou mar;
corre meu santiño, corre,
corre sen che cansar.

50. COUCEIRO FREIJOMIL, A., *Historia de Puente deume*, Santiago 1944, p. 62.

51. RODRÍGUEZ FRÁIZ, A., *Terra, homes e tempos, San Rosendo e Caaveiro. Pequeno cancioneriño do Santo*, en III *Colóquio Galaico-Minhoto*, Viana do Castelo 1994, pp. 197-199.

52. LÓPEZ CARBALLEIRA, A., *San Rosendo (siglo X)*, o.c., pp. 89-90.

53. *Ibid.*, pp. 200-201.

III

A Caaveiro San Rosendo,
vogando chegou polo mar,
baga meu santiño, voga
voga sen che cansar.

IV

En Caaveiro San Rosendo
chamóute Deus para Vilar;
Ali xurdéu Celanova
milagre de amor e paz.

V

En Vilar quixo Deus
que fundases Celanova.
Lémbrate de Caaveiro,
a túa primeira obra.

VI

De Caaveiro a Mondoñedo,
de Celanova a Santiago;
camiñando vai Rosendo
descalciño polo barro.

VII

Ou Mosteiro de Caaveiro
moito lle pode agradecer,
a San Rosendo séu fillo;
que lle déu bens e poder.

VIII

San Xoán de Caaveiro
e San Salvador de Celanova;
son os bens de San Rosendo,
ou millor da súa obra.

IX

San Rosendo de Caaveiro,
foi bó Santo e bó guerreiro;
bó frade de San Bento,
e Bispo de Mondoñedo.

X

San Rosendo en Caaveiro
fixo pontes e fixo casas,
ferreirías e batáns,
tamén canles para ás augas.

XI

En Caaveiro San Rosendo
pensóu erguer Celanova;
¿Para que te fuchos, meu Santo
desta tan doada cova?

XII

Polas ribeiras do Eume,
San Rosendo anda a pescar;
pra que coman os frades
peixiños que veñen do mar.

XIII

Unha noite de trebón,
San Rosendo tivo medo;
perdéu a chave dá casa
e ou anelo do séu dedo.

XIV

Unha noite de tormenta
perdéu San Rosendo ou anelo;
moitos anos despois
tróuxollo non bico un reo.

XV

A San Rosendo en Caaveiro
caéulle ou anelo aou río;
tróuxollo un peixe grande
prendidiño no séu bico.

XVI

Nosa Señora das Neves,
está na serra da Capela;
para ollar os mariñeiros
como andan pola aréa.

XVII

Nosa Señora dá Capela,
está ledizosa na chan;
ollando pros séus filliños,
como traballan no val.

XVIII

Nosa Señora das Neves,
ten uns zapatiños brancos;
que os dóu San Rosendo
para riolar polos campos.